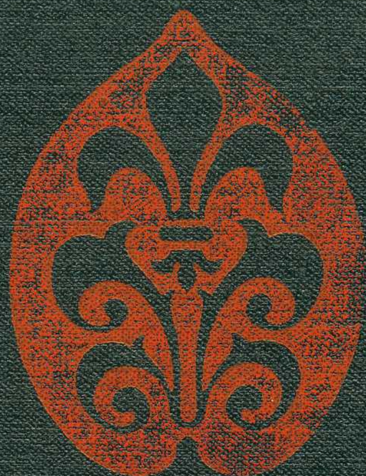

Coperta: PETRE HAGIU

Redactor-coordonator: SANDA ANGHELESCU
Tehnoredactor: ELENA DINULESCU

Toate drepturile asupra acestui volum sînt rezervate Editurii UNIVERS

82.09
A 84

ARTE POETICE

RENAȘTEREA

Selecția, prezentarea și traducerea textelor:
DOINA CONDREA DERER, SORINA BERCESCU, ALEXANDRA EMILIAN, AURORA NASTA, IONEL MARINESCU, ANDREI IONESCU, MIHAELA ANGHELESCU IRIMIA, HANS MÜLLER, ELENA POPESCU, RADU SĂNDULESCU, DAN ALEXE, ION PETRICĂ, AUREL COVACI, TIBERIU PLETER, MIHAI MORARU, SZABOLCS MOLNÁR, FRANCISCA BĂLTĂCEANU, CARMEN CENGHER, ȘTEFAN ROSTAS, DAN SLUȘANSCHI

Editura UNIVERS
București, 1986

UMANISM FILOLOGIC ȘI ARTE POETICE ÎN RENAȘTEREA LITERARĂ ROMÂNEASCĂ

Ca scrieri independente, artele poetice și manualele de retorică reprezintă rezultatul preocupărilor de teorie a artei din Renaștere, perioadă cînd specia *tratatelor*, unitară formal, se aplică celor mai diverse subiecte și teme. Tratînd erudit, cu exemple din literatura antică și din cea contemporană lor, problemele artei poetice și ale discursului, aceste tratate mențin sistemul poeticii aristotelice și principiile retoricii ciceroniene. În perioada Contrareformei, ele capătă un tot mai pronunțat caracter normativ și didactic. În special tratatele de retorică, a căror utilitate practică în elocința diplomatică și judiciară, în « arta guvernării » politice sau în propaganda confesională era recunoscută, își găsesc locul în programele școlare, alături de celelalte arte liberale.

Preocupările de poetică, grație în special teoriei platonice asupra inspirației poetice, teorie reluată mai întîi în apologetica creștină și apoi în neoplatonismul renascentist, au fost mai puțin expuse statuării unor norme imuabile. Echilibrul mobil al raporturilor poeticii cu filosofia, cu gramatica și cu istoria, fluctuanța concepțiilor asupra normelor prosodice față cu inspirația poetică și, mai ales, manifestele poetice ale autorilor au determinat mereu noi atitudini în problemele poeticii. Comparativ cu locul modest pe care îl ocupă noțiunile de poetică în gramatici, rolul problemelor de poetică în « viața literară » a mișcărilor renascentiste se vădește a fi atît de important încît se poate afirma că întreg fenomenul renascentist este de fapt ilustrarea unei probleme de poetică, anume aceea a raportului dintre *imitație* și *creație*.

Revoluția renascentistă înseamnă o schimbare de perspectivă în relația de tip medieval și umanist timpuriu dintre greutatea auctorială a modelelor antice și epigonismul contemporan. Trezirea spiritului de emulație va atrage după sine prețuirea novatorismului și, în ultimă instanță, căutarea originalității creatoare. La fel însă cum idealul renascentist al perpetuării numelui («perpetuandi nomini desiderio » la Boccaccio) derivă, pe de o parte, din emulația în raport cu modelele antice, dar, pe de altă parte, constituie o ripostă la tema

medievală a egalității în fața morții, și originalitatea creatoare a mișcărilor renascentiste europene se definește atît față de patrimoniul antic, cît și față de tradiția culturală medievală. Definitorii pentru aprecierea caracterului renascentist al unor momente din evoluția diverselor literaturi europene pot fi considerate, din acest punct de vedere, următoarele trăsături: prețuirea individualității creatoare, perceperea caracterului specific al operei de artă, configurarea tradițiilor culturale proprii ale unor entități lingvistice vii.

Importanța Renașterii italiene în declanșarea proceselor evolutive care au dus la afirmarea literaturilor naționale europene este un fapt incontestabil. Pentru a distinge însă între faza istorică a contactelor unei culturi cu manifestările Renașterii și faza în care, în evoluția respectivei culturi, sînt însumate trăsăturile definitorii ale fenomenului renascentist trebuie să avem în vedere specificul *dialogului* dintre cultura care se afirmă și tradiția culturală față de care ea se definește.

Din această perspectivă, în configurarea renașterii românești putem distinge două momente principale: primul dintre acestea, situabil în sec. al XVI-lea, se caracterizează printr-o serie de acțiuni culturale influențate în resorturile lor de contactele cu manifestările umanist-rinascimentale apusene și cu așanumitul « al doilea umanism », reformat; celălalt, situabil în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, constituie, prin împlinirea tendințelor apărute în cadrul primului moment și, mai ales, prin realizările artistice specifice și organic dezvoltate, adevărata *epocă a renașterii românești*. În cadrul primului dintre aceste două momente, ponderea o dețin manifestările de tip umanist. Dificultatea deosebită pe care o prezintă analiza acestor manifestări umaniste din spațiul românesc se datorează faptului că, între sfîrșitul sec. al XV-lea și cel al secolului următor, tendințele care intră în dispută reprezintă comprimarea, într-un interval cronologic relativ restrîns, a unor tensiuni dialogice multiseculare. Principală între acestea este cea dintre limba populației românești și limba de cultură slavonă. Dar, în afara ei, se manifestă acut în această perioadă și impactul dintre cultura de tradiție bizantină și cultura occidentală. De asemenea capătă acuitate tensiunile existente în cadrul fiecăreia dintre cele două tradiții culturale. În cultura de tradiție bizantino-slavă repercusiunile mediate ale « renașterii paleologe », ale curentului isihast și ale școlii de la Tîrnovo s-au concretizat în spațiul românesc prin tendința umanist-filologică exercitată

asupra redacţiilor manuscrise ale unor scrieri bizantine şi slavone. Specificul acestui umanism filologic slavo-român a fost generat de faptul că, în spaţiul românesc, limba slavonă nu era supusă decît sporadic influenţei uneia sau alteia dintre limbile slave vii. El s-a concretizat în funcţia *conservatoare* şi chiar *restauratoare* a versiunilor (redacţiilor) slavo-române. În acelaşi timp se produce şi afirmarea specificului unei politici culturale româneşti exercitate prin intermediul culturii slavone. Această politică culturală românească are drept ţeluri legitimarea moştenirii tradiţiei culturale bizantine şi recunoaşterea, în plan european, a rolului politic al românilor. Alături de politica culturală dusă la nivelul aulic, în cultura slavo-română întîlnim o receptivitate deosebită faţă de literatura aşa-zis « eretică ». Dimensiunile fenomenului au fost exagerate sau unilateralizate uneori, deoarece în această categorie au fost înglobate şi scrieri parabiblice, istorice, oraculare sau exegetice, care, fără a contraveni esenţial literaturii canonice, reprezentau încercări de ordonare şi de interpretare politică sau ideologică a scrierilor canonice, constituind astfel o treaptă în desacralizarea acestor texte. Este interesant faptul că tendinţa conservatoare şi restauratoare existentă în textele canonice şi aulice de redacţie slavo-română apare şi la nivelul acestor texte « populare », ca şi la cel al literaturii beletristice. De altfel la slavii ortodocşi caracterul popular al unor texte de acest tip nu apare la nivelul lingvistic, ele nefiind texte în limba vernaculară, ci la nivel tematic şi stilistic. Totodată această categorie de texte este cea în care se produc şi unele contacte ale literaturii occidentale medievale şi umaniste cu literaturile slave de est. Între aceste contacte poate fi notată şi contribuţia literaturii slavo-române la transmiterea literaturii sapienţiale umaniste către slavii de est.

Contribuţiile româneşti, în această perioadă, la dezvoltarea umanismului în limbile de cultură greacă şi latină, fără a avea amploarea celor din domeniul culturii slave, nu sînt totuşi mai puţin semnificative. În activitatea şcolii de la Putna şi în cea a umaniştilor transilvăneni găsim tendinţe pe care le întîlneam şi în cadrul manifestărilor umaniste slavo-române şi anume restaurarea tradiţiei culturale bizantine (în cazul şcolii de la Putna) şi restabilirea legăturii genetice cu spaţiul romanic prin afirmarea descendenţei latine (în cazul lui Nicolaus Olahus). La fel de importantă este însă o trăsătură care apare, în proporţii diferite, în cadrul tuturor domeniilor de acţiune umanistă în limbile de cultură numite mai sus: fuziunea dintre ideea universalistă a unei republici

a literelor şi ideea dreptului la diversitate şi la particularisme în cadrul acesteia. Odată acceptată ideea translaţiei studiilor din greacă în latină şi slavonă, se creează şi premisele continuării acestui proces. Modelul glosarelor greco-latine justifică lexicografia greco-slavonă şi pe cea slavo-română. Că avem de a face, în cazul activităţii lexicografice, cu o manifestare de sorginte umanistă se vede din analiza unei categorii de texte a căror prezenţă a fost explicată prin necesităţi didactice sau prin necesitatea justificării canonicităţii textului românesc. Este vorba despre textele bilingve slavo-române. Dispunerea specifică a pasajelor slavone şi româneşti, neconcordanţa întîlnită uneori între textele româneşti şi cele slavone intercalate, precum şi faptul că în textele româneşti se dau deseori echivalente multiple şi chiar versiuni diferite pentru acelaşi cuvînt ori pasaj slavon îngăduie afirmaţia că ne aflăm în faţa unor exerciţii stilistice de interpretare a textului slav. Categoria textelor bilingve este însă destul de răspîndită în întreaga epocă umanistă europeană, diglosia reprezentînd chiar, în unele texte dramatice, o opoziţie de registre stilistice. Textele bilingve slavo-române, alături de alte manifestări ale dialogului dintre culturi din perioada umanistă, chiar dacă nu ajung să capete valenţe stilistice, nu sînt totuşi mai puţin importante pentru configurarea umanismului românesc, deoarece elementele de teorie a traducerii şi glosarea de tip enciclopedic sînt prime etape ale criticii de text. Pe acest traseu, eliberarea de superstiţia sacralităţii scrisului va conduce treptat spre afirmarea individualităţii creatoare. Totodată, prin intermediul traducerilor, gloselor şi al instrumentelor lexicografice, limba vernaculară îşi însuşeşte primele noţiuni de teorie a literaturii.

Tot umanismului filologic i se datorează, graţie preocupărilor etimologice, formele incipiente ale conştiinţei originii latine a limbii române. Alături de receptarea pe cale livrescă a ideii descendenţei latine, etimologismul este cel care fixează această idee şi chiar o aplică în aşa-numitele grafii etimologizante, care apar nu numai în textele româneşti cu alfabet latin, ci şi în cele scrise cu alfabet chirilic. Şi în acest domeniu umanismul filologic are repercusiuni mai largi pentru că, de la etimologism ca « formă de gîndire », se ajunge la definirea identităţii naţionale şi apoi la legitimarea limbii naţionale ca limbă de cultură. Un alt aspect: După cum se ştie, între explicaţiile date apariţiei primelor texte în limba română precumpănesc cele care, pornind de la existenţa, între aceste texte, a unui grup de scrieri religioase cu caracteristici lingvistice comune, au

presupus diferite influențe externe (catolică, husită, luterană, calvină etc.) sau determinări interne. În mod foarte general se poate însă afirma că la impunerea scrisului literar românesc au concurat mai mulți factori, constituenți ai unui *climat umanist românesc* (umanismul reformat, luteran sau calvin, în cazul unor tipărituri precum *Catehismul* sibian din 1544, *Întrebare creștinescă*, Brașov, 1560 sau, respectiv *Cartea de cîntece*, cca. 1570, *Palia* de la Orăștie, 1582, umanismul catolic, receptat probabil prin intermediul tiparului venețian, *Floarea Darurilor*, cca. 1592–1604, sau umanismul popular, în cazul unor traduceri de apocrife religioase și scrieri parabiblice). Complexul de factori istorici și politici care a dus la crearea unui climat umanist în țările române (mai ales în Transilvania, după 1526, și în Moldova) a determinat nu numai o mult mai rapidă circulație geografică a ideilor umaniste în cadrul unei elite intelectuale, ci și o circulație între straturile sociale și culturale. Între contestările intelectuale și ereziile populare apar alianțe pînă atunci de neconceput. Discutarea dogmelor, privirea istorică asupra ideilor și fenomenelor, examenul critic al formelor politice înseamnă în primul rînd o eliberare de sub tutela lui *non legitur*.

Dacă protestantismul a fost acuzat de a fi spart frontul unității creștine antiotomane și a fi avut un prea pronunțat spirit practic, nu se poate nega mutația importantă pe care spiritul său practic a adus-o în aprecierea realistă a unor fenomene politice. Umaniștii reformați sînt într-adevăr cei care au mărturisit faptul că, în sec. al XVI-lea, Imperiul Otoman făcea parte de mult din echilibrul politic european și tot ei au transformat ideea cruciadei antiotomane în idee a « cruciadei culturale ». Prin acest al doilea umanism, retorica medievală se dizolvă complet în fața realităților politice și lingvistice. Față de sfîrșitul sec. al XIV-lea și de prima jumătate a sec. al XV-lea cînd bătălii precum cele de la Nicopole (1396) și Varna (1444) ori expediția burgundă de la Dunăre (1445) mai au caracter de cruciadă a creștinătății (forțe multinaționale, sprijin papal), spre sfîrșitul sec. al XV-lea, formula de « scut al creștinătății » prezentă în *Retorica* (1476) umanistului Ph. Buonaccorsi (Callimachus) cu referire la acțiunile politice ale lui Ștefan cel Mare se combină cu avertismentul « hodie mihi, cras tibi », dar nu mai are puterea de a pune în mișcare expediții. Formula retorică se menține însă și, în sec. al XVI-lea, acțiunile lui Mihai Viteazul mai sînt considerate încă drept derivînd din « amore christianitatis »,

dar rezultatul principal al mutațiilor de mentalitate provocate de umanismul tîrziu se vede limpede: ținta acțiunilor lui Mihai Viteazul este alta, numită printr-o altă formulă retorică umanistă, « restitutio Daciae ». Odată cu moartea lui Mihai Viteazul se încheie o epocă în care mișcarea umanistă generase, ca în atîtea alte cazuri, trezirea spiritului național și îl împinsese pînă la a-și găsi forma politică corespunzătoare.

Etapa următoare, o etapă de tranziție, deși mai conține manifestări interesante din punctul de vedere al dialogului cultural (*Hronograful* lui Moxa, 1620, de pildă, în care istoria românească își găsește locul în cadrul istoriei universale, într-un sistem încă tributar concepției medievale, dar în expresie lingvistică românească), se depărtează tot mai mult de ideile umaniste de toleranță, fiind o epocă a polemicii confesionale, a acțiunilor contrareformei ortodoxe, a sinoadelor și caterisirilor, a ripostei la tot mai pronunțatele acțiuni de prozelitism, combinate cu opresiuni politice. În cadrul acestei epoci se pun totuși bazele renașterii românești, care se va afirma plenar în a doua jumătate a secolului, mai ales după 1670. În această perioadă, în Țara Românească și în Moldova se manifestă, pe teren cultural, influența Academiei kievomovilene, se fondează activitatea tipografică în limba română, se reorganizează învățămîntul. Activitatea literară, continuată de învățați precum Varlaam, Ureche, Udriște Năsturel, Daniil Panoneanul, Simion Ștefan, Eustratie logofătul ș.a., reia unele dintre direcțiile epocii anterioare (traduceri, umanism erudit, afirmarea descendenței latine) și introduce în procesul cîștigării identității naționale probleme noi (cele ale limbii române literare, ale raporturilor ei cu alte limbi romanice, ale unității naționale și religioase). Prin intermediul istoriografiei umaniste poloneze și al manualelor kievene devin cunoscute o seamă de elemente ale tradiției antice (figuri mitologice, eroi politici ai antichității și vorbele lor memorabile etc.), precum și unele noțiuni de poetică existente în cadrul gramaticilor de colegiu (excerpte din *Gramatica* lui Meletie Smotrițki, traduse de Staicu grămăticul de la Tîrgoviște). De sursă kieveană, avînd la bază *Lexiconul* lui Pamvo Berinda, sînt și o serie de manuscrise românești cu caracter lexicografic, prin intermediul cărora deveneau de asemenea cunoscuți unii termeni de teorie a literaturii și o serie de personaje mitologice.

Și totuși formele acute ale luptelor confesionale și politice influențează negativ atît receptivitatea culturală, cît și afirmarea creatoare. Nu atît fondul

disputelor confesionale, care, de fapt, nici nu mai puteau prezenta elemente noi, pozițiile/tezele fiind definite, cît felul în care era respinsă discuția asupra dogmelor va readuce în prim-plan obtuza formulă *non legitur*. La 27 octombrie 1639, Meletie Sirigos, în biserica Patriarhiei din Constantinopol, îl atacă în termeni drastici pe filosoful neoaristotelian Teofil Coridaleu și poruncește, din ordinul patriarhului și al sinodului, să nu citească nimeni *Mărturisirea* lui Chiril Lucaris: « Iar cel ce va citi, va fi izgonit din biserica lui Hristos ». Din fericire, respingerea tezelor lui Lucaris de ortodoxia română nu s-a făcut prin intermediul incriminării filosofiei, iar curentul neoaristotelismului a fost în țările române unul dintre elementele care au contribuit din plin la structurarea platformei ideologice a învățaților români, chiar în cursul sec. al XVII-lea. Alături de influența kieveană și de activitatea elevilor lui Coridaleu, tipăriturile grecești de la Veneția și contactele învățaților români cu centre culturale din răsărit (Constantinopol, Kiev) și apus (Padova, Viena, Londra) au dus la o considerabilă lărgire a orizontului lor cultural. Ceea ce este esențial în definirea renașterii românești constă în faptul că, în această etapă, cultura română are vigoarea de a naturaliza influențele cele mai diferite (de la receptarea antitrinitarismului în *Divanul* lui Cantemir și pînă la includerea unor scrieri apocrife în *Viețile svinților* a lui Dosoftei și chiar în *Biblia* de la București) fără a-și teme ființa. Naționalizarea serviciului liturgic, începută sporadic în secolul anterior prin unele tipărituri coresiene, își găsește în vremea lui Dosoftei și a lui Teodosie Veștemianul realizarea deplină. Traducerea și tipărirea *Bibliei*, începută și parțial realizată, într-un cerc restrîns de cărturari, din inițiativă calvină, la 1582, se realizează integral, în 1688, prin conlucrarea învățaților din toate provinciile românești. Reluarea unora dintre inițiativele umanismului românesc denotă preocuparea pentru stabilirea unei tradiții culturale românești (vezi, de pildă, propunerile de sanctificare a unor sihaștri moldoveni introduse de Dosoftei în cuprinsul *Vieților svinților* pe care le tipărește la Iași). Definită prin trăsături pertinente față de culturile pe care le moștenește și față de cele cu care vine în contact, cultura românească își fixează în această epocă și modelul ideal de creator, în portretul căruia erudiția mai deține încă o pondere însemnată, dar capacitatea creatoare intră și ea între criteriile de apreciere. Totodată acum se impune conștiința ficțiunii literare. Un singur exemplu dintre multele posibile: Convorbirea lui Milescu, la numai cîteva

luni după venirea lui în Rusia (1671) cu Simeon Poloțki, Epifanie Slavinețki și Paisie Ligaridis, așa cum se află ea consemnată într-un manuscris rusesc aproape contemporan cu evenimentul, reprezintă neîndoielnic o confruntare de cunoștințe dogmatice, dar și o confruntare de atitudini, în cadrul căreia Milescu se diferențiază destul de vizibil de primii doi dintre conlocutorii săi prin faptul că el face diferențierea dintre parabolă și istorie, în timp ce Poloțki respinge chiar și sensul alegoric, admițînd numai sensul literal al textului sacru. Tipărirea de către Dosoftei, la începutul *Psaltirii* sale în versuri (1673), a recomandărilor de lectură bazate pe cele patru sensuri ale textului (v. infra, p.669) indică o relație activă cu textul literar, lucru pe care, de altfel, îl arată cu prisosință și rezultatele efortului său artistic de versificare a psalmilor.

Cel mai de seamă cîștig pe care istoria literaturii române îl va avea la finele epocii de renaștere stă în crearea unei opere originale de ficțiune: *Istoria ieroglifică*.

M.M.

SIMION ȘTEFAN
? – 1656

Hirotonit, la Tîrgoviște, ca mitropolit al Vadului, al Maramureșului și al întregului Ardeal, în 1643, într-o perioadă acută a disputelor confesionale generate de acțiunea calvină în spațiul ortodox, Simion Ștefan reușește, într-un răstimp destul de scurt, să transfere centrul de greutate al acestor acțiun din planul confesional în cel cultural și lingvistic. Tipărirea Noului Testament de la Bălgrad (Alba Iulia), în 1648, este o dovadă în acest sens. În cele două predoslovii de la începutul cărții, una adresată craiului Ardealului, Gheorghe Racoți, cealaltă cititorilor, sînt elogiate acțiunile culturale ale craiului (« . . . că măriia ta, cu mult chelșug, în toți anii trimiți cărtulari în țări streine [. . .] și încă te-ai milostivit de ne-ai adus meșteri streini de ne-au făcut tipografie și le-ai dat plată din vistiiarul măriei tale . . . ») și, respectiv, sînt explicate metodele filologice folosite în traducerea textului (« . . . noi n-am socotit numai pre un izvod », « . . . mai vîrtos ne-am ținut de izvodul grecesc », deoarece « cartea grecească iaste izvorul celorlalte . . . »), expunîndu-se și unele principii validate de dezvoltarea ulterioară a limbii române literare, în privința introducerii neologismelor și în cea a circulației cuvintelor.

Față de primele tipărituri românești datorate influenței calvine *(Cartea de cîntece*, cca. 1570, *Palia* de la Orăștie, 1581–1582), traduceri în care dependența de modelele străine era cauza multor pasaje obscure, *Noul Testament* de la Bălgrad certifică existența unei tradiții filologice românești ale cărei rezultate încep să capete caracter normativ. Travaliul editorial, constînd în numeroase glose lexicale, note biografice și date geografice, se bazează pe critica de text (de ex., referitor la versiunea ieromonahului Silvestru, folosită de traducătorii și editorii din 1648, se spune: « . . . iară noi, socotind și luînd aminte, găsit-am multă lipsă și greșeale în scriptura lui, pentru neînțelesul limbiei și cărții grecești »). Exegeza filologică este aplicată în note, precum și în cele 23 de predoslovii care reprezintă introduceri la textele celor patru evanghelii și la capitolele mai importante din *Faptele apostolilor* (v., de ex.,

predoslovia la *Epistola lui Pavel către coloseni*: « Cine au fost acești coloseani și unde au fost orașul lor nu înțeleg toți cărtularii într-un chip; unii zic că au fost rodoseani, pentru că în acel ostrov al Rodosului au fost rădicat un stîlp de piatră înalt și minunat Soarelui, carele să cheamă Colos . . . »). Conform tradiției umanist-filologice sînt comentate, în predoslovii, problemele paternității, cele ale datării și localizării, este întreprinsă critica izvoarelor și sînt expuse principiile de editare a textului (v. infra, predoslovia către cititori).

Finalitatea eforturilor filologice ale editorilor este una practică: transmiterea sensurilor textului (cum se spune la sfîrșitul predosloviei către cititori: « . . . scriptura fără înțeles iaste ca și trupul fără suflet »); parafrazarea de mai sus a cunoscutului text din epistola sobornicească a lui Iacov 2,26, uzitată, în tipăriturile coresiene (v. *Apostolul*, cca. 1567: « Ce ca trupul, fără de suflet, mort iaste, așa și credința, fără lucru, moartă iaste »; cf. și fraza introdusă de traducătorii români în prefața *Cazaniei* a doua, 1580–1581, a lui Coresi: « Pentru aceaia, pre adevăr, iaste moartă credința fără lucru »), în context polemic față de dogma protestantă a mîntuirii numai prin credință, *sola fide*, ține să marcheze acum faptul că ediția *Noului Testament* de la Bălgrad reprezenta prin ea însăși o *lucrare*, un *act cultural* important pentru dezvoltarea ulterioară a limbii române literare.

M.M.

NOUL TESTAMENT SAU ÎMPĂCAREA AU LEAGEA NOAO A LUI IS. HS.

Predoslovie cătră măriia sa, craiul Ardealului *

[. . .] Măriia ta încă, în urma acestor crai sfinți, cu deadinsu ai îmblat și te-ai purtat în crăirea mării tale, că n-ai silit numai pre-aceaea cum să ții țara măriei tale apărîndu-o de pizmași și giudecînd și bogații și sărumanii în dereptate, ce încă mai vîrtos pre aceastea ai grijit ca să să mărească slava lui Dumnezău și să să vestească cuvîntul lui Dumnezău în țara măriei tale întru toate limbile, cum să arată aiave, că măriia ta, cu mult chelșug [cheltuială] în

* Reprodusă după ediția princeps, Alba Iulia, 1648.

toţi anii trimiţi cărtulari în ţări streine să înveaţe cu deadinsul cuvîntul lui Dumnezău din scriptură jidovască şi grecească şi, venind acasă, să să vestească cu deadinsu cuvîntul lui Dumnezău... [...] Că văzînd şi înţelegînd măriia ta că noi, rumânii carii sîntem în ţara măriei tale, nu avem neci Testamentul cel nou, neci cel vechiu deplin întru limba noastră, măriia ta te-ai milostivit ca un craiu milostiv şi mi-ai poruncit să caut în popii miei preuţi cărtulari şi oameni înţelepţi carii să ştie izvodi Testamentul cel nou a domnului nostru a lui Is. Hs. din limbă grecească şi slovenească şi lătinească; carea, văzînd porunca măriei tale, am şi făcut, şi măriia ta încă te-ai milostivit de ne-ai adus meşteri streini de ne-au făcut tipografie şi le-ai dat plată din vistiiariul măriei tale...

Predoslovie către cetitori

[...] Ce numai aceasta să ştiţi că noi n-am socotit numai pre un izvod, ce toate cîte am putut afla, greceşti şi sîrbeşti şi lătineşti, carele au fost izvodite de cărtulari mari şi înţelegători la carte grecească, le-am cetit şi le-am socotit, ce mai vîrtos ne-am ţinut de izvodul grecesc. Şi am socotit şi pre izvodul lui Ieronim carele au izvodit dintîiu din limbă grecească, lătineaşte. Şi am socotit şi izvodul slovenesc carele-i izvodit sloveneaşte din grecească şi e tipărit în ţara Moscului. Şi socotind aceastea toate, varecarea au îmblat mai aproape de cartea grecească de pre aceaea am socotit, însă de cea grecească nu ne-am depărtat, ştiind că duhul sfînt au îndemnat evanghelistii şi apostolii a scrie în limbă grecească Testamîntul cel nou, şi cartea grecească iaste izvorul celoralalte.

Aceasta încă vom să ştiţi că noi în cest Testamînt întîiu am pus şuma la toate capetele şi în şumă sîntu stihuri carele arată mai pre scurt lucrurile ce sînt scrise într-acel cap, pentru să să afle mai în degrabă ce va vrea să caute. Şi în toate capetele, toate soroacele le-am pus cu număr, carele să cheamă sloveneaşte stih, pentru că mai în toate limbile vedem că au acest izvod de scriu cu stihuri, pentru că foarte-i lesne a găsi în degrabă ce veri vrea să cauţi în numărul soroacelor.

De aceasta încă vom să ştiţi că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alţii într-alt; iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecesc, văzînd că alte limbi încă le ţin aşea... [...].

Aceasta încă vă rugăm să luaţi aminte, că rumânii nu grăiesc în toate ţările într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip. Pentr-aceaea cu nevoie poate să scrie cineva să înţăleagă toţi, grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip, au veşmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţările, aşea şi cuvintele, acealea sînt bune carele le înţeleg toţi. Noi derept aceaea ne-am silit den cît am putut să izvodim aşea cum să înţeleagă toţi. Iară să nu vor înţeleage toţi, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte ţări de ş-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toţi într-un chip.

UDRIŞTE NĂSTUREL

cca. 1596— cca. 1659

Udrişte (Orest, Uriil), descendent al vechii familii boiereşti a Năstureilor, este o personalitate reprezentativă a literaturii române din prima jumătate a sec. al XVII-lea. Erudit, cunoscător al limbilor latină, slavonă şi elină, el ilustrează, în acelaşi timp, faza umanistă a culturii slavone de după înfiinţarea Academiei kievo-movilene (1632) şi perioada de afirmare culturală a limbii române din vremea lui Matei Basarab. A tradus din latină în slavonă şi a tipărit la mănăstirea Dealu (Tîrgovişte), în 1647, cartea lui Thomas a Kempis, *De imitatione Christi*. Este un prolific autor de *epigrame* şi *stihuri la stemă*, în limba slavonă şi în limba română; în cadrul speciei respective cultivă *aluzia mitologică* şi pe cea *etimologică*, precum şi *gnomele numerice*. I se atribuie traducerea în româneşte a romanului de iniţiere moral-religioasă *Varlaam şi Ioasaf* şi a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*. Sintaxa şi regulile retorice ale operelor latine, greceşti şi slavone pe care le cultiva şi-au pus pecetea asupra stilului său, influenţînd atît materia, cît şi arta compoziţională a scrierilor sale. Elogiul actului cultural şi al patronajului ca instituţie culturală constituie tema unui opuscul savant, redactat în limba slavonă şi tipărit ca predoslovie la *Penticostarul* (1649) de la Tîrgovişte. Influenţa mediată a Renaşterii catolice se resimte mai ales în plan formal în această disertaţie despre generozitatea patronului literar. Ca şi mai tîrziu, la Milescu, Miron Costin sau Cantemir *(Divanul)*, numeroasele citate din autori antici care apar în cuprinsul scrierii lui U.N. sînt destinate să ilustreze dezvoltarea temei în direcţia renunţării la bunurile vremelnice şi a afirmării primatului valorilor spirituale.

M.M.

DESPRE DĂRNICIE *
(1649)

Elena, din mila lui Dumnezeu principesa Ungrovlahiei.
Epigramă

Ce vrea s-arate numele Elena
Am căutat şi am aflat în suflet:
Grecii ziceau ἔλεος îndurării.
Deci bine a lui Platon chibzuinţă
A spus că numele nu după voie,
Ci după firea lucrului se poartă.
Vezi dar cît de armonios se-mbină
Elena cu ἔλεος? Cît de mare
E mila-i pentru tracele biserici
Şi cît de mare şi nemuritoare
E pomenirea ce-i aduc acestea!
Penticostarul (sau « cincizeci ») e număr
Desăvîrşit, altfel vorbind; podoaba
Un teolog înalt i-a dat. De-aceea
Ea l-a tipărit frumos şi săvîrşit.

ELENA, PRIN GRIJA ŞI HARUL LUI DUMNEZEU STĂPÎNA ÎNTREGII ŢĂRI A UNGROVLAHIEI TRANSALPINE ş.c.l., prea cinstitului şi prea cuviosului întru Hristos dintre ieromonahi părintelui Damaschin, prea alesului mărturisitor al întregului munte Athos cel cu nume sfînt şi tuturor celor ce sînt din sfinţitul sobor sîrbesc le face cuvenita închinăciune.

O cerere prin sine însăşi nobilă şi îndrăzneaţă, o, de trei ori fericiţi părinţi, prezintă învederate temeiuri şi suficiente circumstanţe, cînd se arată o faţă plină de evlavie, propunînd şi solicitînd lucruri binecuvîntate. Şi încă se vede că se cer lucruri îndrăzneţe de către un bărbat care făgăduieşte nu puţină jertfire şi avînd putere pe care o deţine nu fără vrerea lui Dumnezeu, cîrmuind corabia vieţuirii cu o minte veghetoare, petrecîndu-şi fericit ziua şi care rînduieşte discipolilor lui zile alchionidice şi le aduce, nu cu puţină cheltuială, chiar lapte de pasăre. Aşa aţi cerut şi voi, bine

* Reprodus după V. Cândea, *Raţiunea dominantă*, Ed. Dacia, 1978.

făcînd şi bine lucrînd, mergînd pe urma poruncii evanghelice; dar nici de toate, nici totdeuna, nici de la toţi.

Căci a cere de toate e aproape de culmea lăcomiei; întotdeauna sau des e potrivit carienilor, care au auzit în Atena: « Ieşiţi, carienilor, că acum nu sînt încă sărbătorile florilor! »; iar a cere de la toţi este o lipsă de ruşine. Nu cunosc, zău, adevăr mai respectat de filosofie: să fii sincer cu corbul sau cu linguşitorul care joacă comedie şi triumfă ca tragedian?

Voi însă, cu bună seninătate şi cu întreagă înţelepciune aţi cerut din cele cuvenite, la vremea şi în chipul cuvenit. De aceea aţi şi primit cele cerute din belşug şi vrerea voastră prea dorită s-a făcut lucrarea noastră.

Nu i-am îndepărtat nicicum pe cei care au cerut la fel, nici pe sfinţitele voastre capete ci, după cum era nevoie, ajutorîndu-ne Dumnezeu, am dat darul grabnic, prea slăvit şi prea dulce, prin mulţimea cuvintelor dar mai ales prin faptă. Atunci, golul nedorit în vremea viitoare l-am împlinit prin darul cel mai bun decît ura. Pentru că, într-adevăr, livezile harului pururea înfloresc, nesemănate şi nearate şi chivotul harului nu se vede mereu gol, precum a arătat cîndva muzicianul Simonide, fie cîntînd, fie sîrguind. [...]

NICOLAE MILESCU

cca. 1636–1708

La fel ca Udrişte Năsturel, Dosoftei, Miron Costin sau Cantemir, Nicolae Milescu îşi desfăşoară activitatea scriitoricească nu numai în spaţiul culturii române. Cunoştinţele lui de savant poliglot fac ca scrierile sale să dobîndească o recunoaştere mai largă decît cea din cadrul literaturii române. Cultura română din cea de a doua jumătate a sec. al XVII-lea îi datorează totuşi cîteva realizări de seamă, între care, cea mai importantă este traducerea *Vechiului Testament*. N.M. a mai scris, în latină, în greacă şi în slavona de redacţie rusă, un număr mare de lucrări cu caracter teologic, istoric, filosofic, memorialistic. Acestea se caracterizează printr-o compoziţie armonioasă şi o expunere erudită, cu frecvente referiri la surse antice, receptate prin intermediul ediţiilor umaniste occidentale şi prin cel al manuscriselor bizantine. O preocupare pentru expresivitatea artistică, aşa cum vom găsi la Dosoftei sau Catemir, nu întîlnim în scrisul lui Milescu. Acesta urmăreşte mai degrabă exactitatea filologică, dezvoltarea logică a temei (de exemplu, în tratatul său *Despre cele 12 sibile...*, urmînd regulile aristotelice, încearcă să definească logic natura sibilelor!), argumentaţia. Principiile retoricii, pe care Cantemir le va expune parodic în *Istoria ieroglifică*, la Milescu apar tratate enciclopedic, cu exemplificări (cap *Retorica* din tratatul *Despre cele nouă muze şi despre cele şapte arte liberale)*. Predilecţia pentru *gnomele numerice (Aritmologhia*, după J. Alsted), pentru mijloacele *mnemotehnice*, denotă, dincolo de menirea didactică a scrierilor respective, o concepţie asupra rolului culturalizator al lucrurilor şi faptelor memorabile *(memorabilia)*. Notabilă este şi predilecţia sa pentru mantică, pentru ieroglife, pentru simbolica numerelor.

M.M.

CARTE ALEASĂ PE SCURT DESPRE CELE NOUĂ MUZE ȘI DESPRE CELE ȘAPTE ARTE LIBERALE *

Despre cele nouă muze și despre Apolon

Vechii filosofi, vrînd să arate cum fiecărei învățături i se cuvine să rămînă în amintire ținîndu-se împreună cu o alta (căci, dacă învățătura nu intră în memorie, în van ne străduim, chiar dacă citim nenumărate cărți, și, atunci cînd aflăm o învățătură, dacă nu o legăm de o alta, acea învățătură apare ca și cum ar fi infirmă [șchioapă], pentru aceea le înfățișau pe cele nouă muze sub chipurile a nouă fete care se țin de mînă una cu alta, închipuind diferitele învățături și formînd o horă. În mijlocul lor dănțuiește și Apolon, adică soarele, aceasta însemnînd că, așa după cum învățătura este lumină și luminează mintea, tot astfel și soarele este lumină și luminează lumea. Deci pentru aceasta le-au înfățișat pe cele nouă muze ca pe nouă fete tinere, spre a se asemăna diferitelor învățături.

Se scrie despre ele că s-au născut din tatăl Zevs, primul între zei [idoli], și mama Mnimosini, adică *amintirea*, așa cum se vede pînă astăzi și pe un vechi stîlp de marmură, în Țarigrad, lîngă malul mării. E scris pe acest stîlp, cu scriere veche elină, următorul stih: « Acesta este în amintirea soției lui Zevs, cea care le născu pe muze ». Și se mai scrie cum că de la tatăl lor, primul zeu elin, Zevs, s-a născut și vorba plină de înțeles cum că fiecărei învățături i se cuvine să înceapă de la dumnezeu și de acolo să lumineze. Mama lor se închipuiește amintirii pentru că acela care învață mult, dar nu memorează, în zadar se chinuiește. Căci se cuvine omului înțelept să fie desăvîrșit și ca înțelegere și ca amintire [ca inteligență și ca memorie].

Și se mai scrie că muzele trăiau pe muntele cel abrupt și înalt al Eliconului, care se află pe pămîntul grecesc, pentru că și învățătura este înaltă ca și muntele acela și pentru că, cel ce vrea să urce pe munte, cu trudă o face, la fel ca și cel ce, vrînd să învețe, cu trudă dobîndește acea învățătură. Și așa cum pe muntele cel înalt este liniște despre toate, așa se cuvine și omului înțelept să viețuiască în liniște.

* Николай Спафарий, Естетические трактаты, Leningrad, Nauka, 1978, ed. O.A. Belobrova.

Pentru aceea muzele se mai numesc și Eliconice; dar nu numai în muntele Eliconului [trăiesc muzele], ci și în muntele Parnas, precum scrie, în stihuri iroice, Meletie Smotrițki în *Gramatica* sa:

> Sarmate muze tinere se străduiesc, cu pasul cel dintîi,
> să-și facă lăcaș etern Parnasul.

Și mai sînt înfățișate [muzele] ca locuind și în alți mulți munți, ca și pe lîngă izvoare. Așa ca *pieriile* din țara Macedoniei, și alte multe nume ale lor sînt luate fie de la munții, fie de la țara sau de la izvoarele unde [cei vechi] și-au închipuit că trăiesc [muzele], dar despre acestea ar fi prea lung să vorbim acum.

Cele nouă muze fiind înfățișate în chipul a nouă fete; numele puse lor așa sînt:

1. Clio, adică *slăvita*, numită astfel după faptele slăvite pe care le descrie [cîntă], este [muza] istoriei.

2. Caliopi, adică *melodioasa*, pentru dulcea ei cîntare.

3. Erato, adică *dorita* sau *îndrăgita*, fie pentru că a cîntat iubirea, fie pentru că este dorită de către toți.

4. Thalia, adică *înflorita*, de la florile ascultătorilor.

5. Melpomena, adică *proslăvita*, căci proslăvește.

6. Terpsihora, adică cea ce se veselește dănțuind, căci danțul înveselește; se mai numește și cîntătoarea din citheră.

7. Evterpi, adică *bineîmpodobitoarea*, care împodobește cu bine; se mai numește și cîntătoare din trîmbiță, fiind înfățișată cu o trîmbiță.

8. Polimnia, adică *multcîntătoarea* sau *multamintitoarea* [πολυ-μνεια sau πολ-ύμνια; primul cuvînt nu este atestat în gr., unde, pentru sensul din slavonă există cuvîntul πολύ-μνηστος — care își aduce aminte multe].

9. Urania, adică *cereasca*, pentru că spune despre lucrurile cerești.

Despre numele de *muze*, Platon filosoful scrie, în dialogul său *Cratil*, că ar veni de la *mosh* [μοσχεύω-μόσχος—*a educa*, dar și *a coborî*], adică *a coborî*, căci învățătura vine în jos. Alții zic că se numesc *muze* de la *mu-use* [μουν-οὐσία—*din aceeași substanță* sau *esență*], adică *împreună*, și este în învățătura aceasta o oarecare asemănare, dacă o pui în legătură cu faptul că toate se împreună una cu alta și creează [*un cerc*], după cum și muzele aici [ms. este ilustrat], cînd aduc cîntări de slavă, se țin una de alta și constituie un cerc.

Şi Evsevie scrie că *muză* ar veni de la *mnin* [sic; probabil pentru unul din sensurile lui μνάομαι—*a (se) strădui să înveţe ceva*], pentru că muzele, împreună, se înţeleg a fi toate învăţăturile şi înţelepciunile, iar *museon* înseamnă *şcoală*.

Prea bine scrie Virghilie, [recte Ausonius], cel dintîi şi mai slăvit creator latin, despre cele nouă muze, în aceste stihuri iroice, spunînd:

Clio, cea de demult, cîntă vremile trecute,
Melpomeni strigă cu durere vechiu-i strigăt,
Thalia, prin dulcile-i cuvinte, alină,
Evterpi, cu-al său sunet lin, întîmplările potrivnice le îmblînzeşte,
Terpsihori, cu-a ei citheră, dorinţele le mişcă-nveselind,
Erato, cu figura-i liniştită, joacă,
Caliopi în cartea eroilor scrie versurile sale,
Urania mişcarea cerului şi-a stelelor o cîrmuieşte strîns,
Polimnia pe toate le însemnă şi cu mîna ameninţă,
Apolon, cu puterea minţii, mişcă muzele acestea,
Şezînd în mijloc, ca un soare, pe toate le însufleţeşte.

Dar despre ele am vorbit destul. Acum să începem şi despre artele liberale.

M.M.

MIRON COSTIN
1633–1691

Odată cu Miron Costin se poate vorbi de efortul conştient în direcţia afirmării unei tradiţii culturale româneşti. Încercarea sa de a împămînteni în limba română *poemul* (v. *Predoslovie* la *Viiaţa lumii*, cca. 1671–1673) derivă din faptul că M.C. raportează literatura română ca *sistem al genurilor* la literatura antică, la cea creştină din Bizanţ şi la literaturile contemporane lui (« . . . în toate ţările, iubite cetitoriule, să află acest fel de scrisoare . . . »). Intenţia sa demonstrativă (« . . . să să vază că poate şi în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce să cheamă stihuri . . . ») este însoţită de un mic tratat de lectură, o introducere în *arta lecturii*. Canonul compoziţional este, evident, cel al poemului filosofic de factură religioasă: expunerea *themei* (a citatului biblic; aici, din *Ecleziast*), seria de *exemple* sau *paradigme*, *lamentaţia*, *epilogul* care extrage *îndemnul moral* din dezvoltarea *themei*. Accentul, ca şi în cronica sa, cade pe exemplaritatea faptului istoric. Între viziunea clasică asupra lumii derivată din universul său cultural, şi superbia de fondator în domeniul literaturii române, M.C. alege calea *poeticii normative*, a legiferării unui *sistem literar*. Poemul în sine este o mostră de compunere în scopuri moralizatoare şi culturalizatoare. Comparativ cu manierismele formale care caracterizează discursul său « labirintic » (adică o reprezentare figurală a labirintului) din 1676, « în lauda numelui » lui Antonie Ruset, discurs conţinut în manualul de oratorie *Publicum aerarium reginae Eloquentiae ad usus sarmaticae juventutis* (*Tezaurul public al reginei Elocvenţa, în folosul tineretului sarmat* . . .), predoslovia poemului *Viaţa lumii* reprezintă nu numai o altă faţetă a personalităţii lui M.C., dar şi o expresie a antinomiei care caracteriza, în general, personalităţile culturale în faza diglosiei *limbă de cultură – limbă naţională*.

M.M.

VIIAŢA LUMII *

Predoslovie — Voroavă la cetitoriu

În toate ţările, iubite cetitoriule, să află acest fel de scrisoare, care elineşte *ritmos* să cheamă, iară sloveneşte *stihoslovie*. Şi cu acest chip de scrisoare au scris mulţi lucrurile şi laudile împăraţilor, a crailor, a domnilor şi începăturile ţărilor şi a împărăţiei lor. Aşa au scris vestit istoric Omir războaiele Troadii cu Ahileus, aşa Verghilie începătura împărăţiei Rîmului şi alţii fără număr dascali. Într-acesta chip şi sfinţii învăţătorii besericii noastre, cum ieste Ioan Damaschin, Cozma, Theofan, Mitrofan, Andrei de la Crit, au scris cîntările sfintii biserici, stihirile, canonile, antifoane, cu carile, ca cu nişte pietri scumpe şi flori neveştejite, au împodobit biserica. Cu această pildă scrisu-ţ-am şi eu această mică carte a căriia numile îi ieste *Viiaţa lumii*, arătîndu-ţ pre scurt cum ieste de lunecoasă şi puţină viiaţa noastră şi supusă pururea primejdiilor şi primenelilor, nu să poftesc vreo laudă dintr-această puţină osteneală, ci mai mult să să vază că poate şi în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce să cheamă stihuri. Şi nu numai aceasta, ce şi alte dăscălii şi învăţături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covîrşit vacul nostru acesta de acum cu mare greotăţi şi să fie şi spre învăţături scripturii mai plecată a lăcuitorilor ţării noastre voie.

Citeşte cu bună sănătate, şi, cît poţi mai vîrtos, de primejdiile lumii să te fereşti, cu ajutoriul preaputernicului Domnului Dumnezeu Amin.

Înţelesul stihurilor, cum trebuieşte să să citească

Stihul ieste nu ca altă scrisoare dezlegată, ci ieste legată de silave cu număr. Silava ieste împreunarea a doao slove, cum ieste: *ba, va, ga, da* i proci. Deci de aceste silave, stihurile ceste ce scriu într-această cărţuluie au 13 silave, iară să pot şi în 9 şi în şapte a face. Şi sînt şi într-alte chipuri stihuri la alte limbi, cum ieste elinească sau latinească. Iară de acest feliu îţi facem ştire, în care ţ-am scris aicea de viiaţa lumii.

* Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, ESPLA, 1958, pp. 318—324.

Decii are şi altă datorie stihul: cuvintele, cele la fîrşitul stihului, a doao stihuri să [să] tocmască într-un chip, pe o slovă să să citească, cum ieste: *aţa-viiaţa, frunte-munte, lume-spume*, i proci. Cătră aceasta, la cetit, unde vor fi cuvintele ce trebuiesc să le scurtezi, de vei trăgăna, ţi-a părea că nu ieste stihul bun, ce trebuieşte, unde va fi de trăgănatu, să trăgănezi, unde de scurtat, să scurtezi. Aşijderea, unde să vor prileji trei slove cărora le zicem unoglasnice, ce s-ar zice « de un glas », cum ieste *a, e, i, o*, acestea de să vor prileji trei alăturea, să să lipsească una. Cum ieste *nici o avuţie*, aicea caută că *o* ieste între *e* şi între *a*, deci *o* piare şi vei citi *nici avuţie*, i proci. Alta pentru această slovă: Cînd va avea înaintea sa iară o slovă unoglasnică, să întunecă, cum vei găsi între stihuri un stih într-acestaşi chip . . . *mari împăraţi şi vestiţi*, carele nu-l ceti *mari împăraţi*, ce *mari-mpăraţi*, că îi lipseşte slova ce ieste înainte.

Cetind, trebuie să citeşti şi al doilea şi al treilea rînd, şi aşa vei înţelege dulceaţa. Mai vîrtos, să înţelegi ce citeşti, că a ceti şi a nu înţelege ieste a vîntura vîntul sau a fiierbe apa. [. . .]

Înţelesul pildelor ce sînt în stihuri

Din toate stihurile să înţeleg deşărtările şi nestătătoare lucrurile lumii, şi viiaţa omenească scurtă, cu mărturie din David prorocul mai ales. Apoi, unde să pomeneşte de ceriu şi de soare, de lună, de stele, acestea toate că vor avea sfîrşit şi să vor primeni, Sfînta Scriptură ne învaţă [că] numai Dumnezeu ieste fără sfîrşit şi vecinic.

Pentru Ţiros împăratul, carile îl pomenesc stihurile: Acest împărat au fost foarte mare şi avut, şi au supus Indiia şi pre tătari şi toată Asiia (Asiia ieste a patra parte de lume). Mai apoi, bătînd război cu tătarii, au bătut într-o zi fără număr oşti tătărăşti şi au omorît într-aceeaş zi trei ficiori a Timeriei, ai împărătesii cei tătărăşti, cu mîna sa. Şi după izbîndă, fiind fără de grijă, au discălicat cu oştile între nişte munţi. Împărăteasa, văzîndu-l fără grijă şi fără de străji (că ea era fugită într-un munte), au îndemnat mîrzaci tătărăşti şi l-au lovit noaptea. Şi aşa au răsipit oastea cît pre dînsul l-au prins viu, pre însuş împăratul Ţiros. Multă seamă de oaste, oameni prinşi, zic istoriile, din oastea lui Ţiros, au junghiat Temira însăşi, cu mîna ei, cît din sîngele a oameni junghiiaţi au umplut

o cadă de sînge, apoi au tăiat capul lui Ţir şi l-au pus în sînge şi au strigat: « Satură-te, Ţiros, de sînge omenesc! » La acea primejdie au sosit acel mare împărat şi vestit în lume.

Pentru Ganghies ce să pomeneşte: Ganghie ieste o apă curătoare mai mare decît Nilul şi decît Dunărea. Ieste la Indiia acea apă, din cele patru ape ce ies din rai. Să cheamă la Sfînta Scriptură Gheon şi ea disparte Hindiia în doao părţi. Asupra acei ape fiind Ţiros discălicat cu oaste, au mers un copil din casă să scalde un cal foarte drag lui Ţir. Scăldîndu-l, s-au înecat şi calul şi copilul. De mînie şi de jale, Ţiros un an au şăzut şi au săpat apa aceia, Ganghies, în 60 de locuri şi aşa, despărţită în multe părţi, au trecut în vad oastea.

Celelalte stihuri vei înţelege pre rînd. Pentru norocul, mulţi întreabă: Ieste ceva norocul? Şi: Ce ar fi acela norocul?

Răspuns: Norocul nu ieste alta, numai lucrurile ce ni să prilejesc şi ni să întîmplă, ori bune, ori rele, zicem acelor întîmplări *norocul.* De ni să prilejesc lucruri bune şi pre voie, zicem *noroc bun;* de ni-s împotrivă, au peste voie şi cu scădere, zicem *norocul rău.* Deci, cum întîmplările acestea au nume în toate limbile, aşa şi în limba noastră, cu un cuvînt să închide şi să zice: *norocul.*

DOSOFTEI

cca. 1624–1693

Dimitrie Barila, cunoscut, sub numele monahicesc de Dosoftei, ca primul mare poet în limba română, a fost considerat, datorită faptului că lipsesc ştiri pozitive despre o instrucţie sistematică a sa, un poet genuin, stăpînind un lexic românesc deosebit de bogat şi o cultură poetică de sorginte mai ales folclorică. Dosoftei a avut însă, pe lîngă aceste calităţi, şi un univers cultural vast. Cunoştea limbile greacă, latină, slavonă şi polonă. Formaţia sa culturală a fost preponderent influenţată de tipăriturile greceşti veneţiene, prin intermediul cărora a venit în contact nu numai cu manifestările literare ale diasporei greceşti, ci şi cu tendinţele de renaştere a elenismului. De asemeni contactele sale cu cultura polonă şi ucraineană i-au prilejuit cunoaşterea manifestărilor literare din faza umanismului tîrziu şi a celor din perioada Contrareformei. Discuţiile şi corespondenţa cu diferite personalităţi din aria culturală răsăriteană, precum şi participarea sa preeminentă la procesul de afirmare culturală a limbii române îl situează pe D. printre promotorii procesului de naţionalizare a serviciului liturgic ortodox. Consecinţa cea mai importantă, în plan literar, a atitudinii sale o reprezintă transpunerea în versuri româneşti a psalmilor. Munca de erudiţie filologică s-a îmbinat la D. cu vigurosul său talent poetic, dar amîndouă sînt subordonate, aşa după cum o dovedeşte *Cuvîntul către cititor* al *Psaltirii* sale, transmiterii *sensurilor* textului poetic. Aşezarea principiilor de hermeneutică a textului expuse în prefaţa *Psaltirii* sub numele lui Dosithei (1641–1707) al Ierusalimului avea probabil şi raţiunea conjuncturală de a justifica tipărirea unei versiuni româneşti, în versuri, a acestei cărţi. Efortul cititorului în descifrarea sensurilor textului era însă şi o răsplată cuvenită pentru efortul artistic, vecin cu penitenţa, prin care, în mai mulţi ani, dintre care cinci a durat numai transpunerea în versuri, Dosoftei realizase o operă poetică menită să confere limbii naţionale prestigiul cultural.

M.M.

PSĂLTIRE *
A SVÎNTULUI PROROC DAVID
PRE LIMBĂ RUMÂNEASCĂ

cu dzîsa și cu toată cheltuiala prealuminatului întru Isus Hristos, Ioan Ștefan Petrŭ Voievoda, domnul Țării Moldovei, din svintele scripturi a svinților părinți, dascalilor svintei beserici, cu lungă osteneală, în mulți ai socotită și cercată prin svintele cărți, și de-aciia pre verșuri tocmită în cinci ai, foarte cu osîrdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de Țara Moldovei.

(1673)

[*Dedicația către domnitor*] *

După ce expune, cu citate din *Vechiul Testament*, din *Noul Testament* și din părinții bisericii, foloasele sufletești ale rugii, Dosoftei argumentează în felul următor traducerea în versuri românești a *Psaltirii*, act cu caracter de noutate, la acea dată, în aria culturală ortodoxă:

Așe dzîce svîntul Chiprian, că mai tare platoșe decît ruga nemică altă n-avem, că cu dînsă toate războaiele cele tare putem să le frîngem, ca ea iaste putere cea sufletească și pavăța lui Dumnedzău, cu carea putem să ne sprejinim și să ne apărăm de toate greutățile. Pentr-aceea ni s-au părut smereniii noastre a hi lucru de treabă și de folos de spăsenie tîlcovania aceștii svinte cărți a svîntului proroc David, carea iaste plină de rugă și plină de tainele cele mare a lui Dumnedzău. Pentr-aceea, cu multă trudă și vreme-ndelungată, precum am putut mai frumos, am tîlcuit ș-am scris, precum au vrut Dumnedzău, să poată trage hirea omului cătră cetitul ei. Și, supt cinstitul și de mare cuviință și blagoslovit numele Măriii tale, o am arătat pre lume, ca să poată hi mai mare-ndemnare cătră rugă și cătră nevoință svintei beserici, că acesta obicei iaste din bătrîni, scoțînd vun izvod den svînta carte, a-l scrie supt numele a de mare cinste scaun. [. . .]

* Ediția princeps.

[*Cuvînt către cititor*] *

[Patru sensuri sînt în Sfinta Scriptură: cel pozitiv, afirmativ], pre istorie, [cel moral, etic], pre obicei, [cel pilduitor, alegoric], pre altă plăzuitură, [cel figurat, metaforic], pre mutare. Patru înțălesuri are Svînta Scriptură: [pozitiv] iaste cuvîntul cela ce nu te lasă să-l dzîci într-alt chip de cum iaste scris, ca și unde dzîce Domnul Hristos: [. . .] Eu voi trimite-vă mîngîietoriul de la Părintele, Duhul cel adevărat, care de la Părintele purcede. Acesta cuvînt, cine-l va socoti într-alt chip, acela-i strein cu totul de svînta besericä. [Etic] iaste *nărav* în svînta carte, ca și cînd dzîce: [. . .] N-am venit să răsîpăsc legea, ce să o împlu. [. . .] N-am venit, pace să arunc pre pămînt, ce sabie. Cu cuvîntul cel dintîi, Domnul Hristos face îndemnoș pre jidovi cătră ascultarea svintei evangheliei, iară cu cel al doile le dă groază pentru cei îndărăpnici. [Alegoric] iaste ca și ciumiliturile, cînd altă grăiești și altă să înțălege, ca și: [. . .] Că stearpa născu șepte, și cea cu cuconii mulți au slăbit. Va să dzîcă că beserica cea din limbi [păgîne], carea era stearpă de darul lui Dumnedzău, au născut cuconi de la Hristos, mirele său, cele 7 taine și șepte daruri a Svîntului Duh, iară cea cu cuconii mulți, adecă besereca legii vechi (carea să dzîce umbră legii adevărate), au slăbit ș-au sterpit de tot darul lui Dumnedzău, pentru neascultarea cuconilor ei, carea mainte era plină de darul lui Dumnedzău cu proroci și apostoli. [Metaforic] iaste ca neștine ce va să-i înțăleagă cuvîntul dintr-altă sămnătură de poveste, într-acest chip: [. . .] Piatra ce nu o socotiră ziditorii, acea fu în capul unghiului. Acesta cuvînt să mută la Domnul Hristos, că nu-l băgară-n samă jidovii, călcătorii legii, ce svinția sa stătu cap unghiului legii vechi și legii noaoă, de le împreună îmbe, că svinția sa iaste cap svintei beserici, miresii sale.

Aceste patru înțălesuri le-am scris pentru cetitoriul iubit ce va avea osîrdie a cerca să-nțăleagă într-adîncul aceștii svinte cărți. De-aceasta m-am rugat svinției sale părintelui și preafericitului patriarhul, de mi-au scris aceste patru înțălesuri, încă atunce cînd

* Dosoftei, *Psăltire a sfîntului proroc David* . . . (Uniev, 1673), ff. I, III, V – VII

venisă svinția sa, de era arhidiacon la părintele Nectarie, patriarhul de Ierusalim. Atunce mi-au scris svinția sa, tizul mieu, carele acmu iaste în locul părintelui Nectarie, chir Dosoftei, și de pre izvodul svinții sale am scris precum să vede.

A lui David svînt proroc și împărat Psăltire,
tîlcuită rumânește pre stihuri cu număr tocma în slovenit, [. . .],
adecă în coadele stihurilor pre o glasnică într-un chip tocmite.

[VIAȚA ȘI PETRECEREA SVINȚILOR]

(1682–1686)

Concepția lui Dosoftei asupra rolului poetului se constituie, prin interme-
diul portretului lui Ioan Damaschin, într-o expunere cu caracter de *artă poetică*.
Enumerarea operelor lui Ioan Damaschin, intenția encomiastică, evidentă în
comentariile pe marginea acestui portret, certifică faptul că ne aflăm în fața
unui text la care Dosoftei adera. Ca și modelul său, Dosoftei își propunea nu
numai să scrie cîntări « cu încheieturi socotite », « precum să cade, de spriji-
nealä să fie creștinătății direpte », adică ortodoxiei, ci și « să poată trage hirea
omului cătră cetitul », cum afirmă în prefața *Psaltirii* sale și cum făcuse și
Ioan Damaschin, scriind, după primirea harului divin, « aceale de izvor de
stride (fagure de miere) cîntări ». Înainte de aceasta însă, poetul bizantin se
supusese penitenței. De două ori i se arată Precista pentru a înlătura oprelіștile
care se ivesc înaintea realizării sămînței divine sădite în el. Prima apariție este
urmarea unei invocații versificate pe care Ioan Damaschin o adresează Maicii
Domnului. Versurile românești ale lui Dosoftei din *Viețile svinților* conțin
alături, cu chirilice, originalul grecesc, pe care îl urmează cu destulă fideli-
tate. Realizarea poetică a lui Dosoftei nu este însă deloc neglijabilă nici în
acest caz; după cum se poate observa, nu sîntem în fața unei traduceri silnice,
greoaie:

Domnitoare preacurată, ce-ai născut fără prihană
pre Dumnedzău, cum să cade, și cu ficioriia-ntreagă!
Pentru svintele icoane mi s-au tăiatu-mi direapta.
Svințiia ta știi și pizma pentru carea-m feace Leon,
sîrguiaște de-mi agiută și-mi isteleaște direapta,
a celui de sus direaptă, ce-i dintru tine-ntrupată!
Multe puteri ce știi face, și pentr-a ta rugăminte,
și direapta mea aceasta roagă-l să o istelească,

să-ț fac cîntări cum îț place, și-ntrupatului din tine,
cu-ncheieturi socotite să le scriu precum să cade,
de sprejineală să fie creștinătății direapte,
că de toate ți să poate, lui Dumnedzău ce ești maică!

Acestea cu lacrămi dzîcînd Ioan, adormi și veade svînta icoană a maicii lui Dumnedzău, pururea Ficioarei, și-i dzîsă cu blîndă căutătură și cu milă: Iată că ți s-au tămăduitu-ț mîna și de-aceaia nu-ț mai hie grije, ce să o faci condeiu de scriitoriu, reapede la scris, precum mi te-ai giuruit deneaurea.

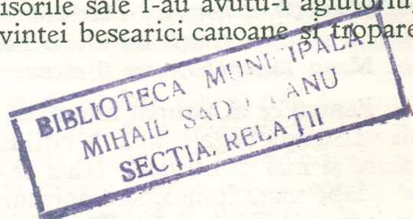
După ce-și recapătă mîna dreaptă, tăiată de Leon Iconomahul, Ioan
Damaschin, « pedepsit » cu toată învățătura lumii, ia hotărîrea de a se călugări.
La călugărire primește porunca tăcerii și a smereniei. Faptul că știa învățături
multe îi produce mai mult neplăceri. Novicele primește porunci umilitoare
(« să curățască eșitorile, cu mînule sale, să le rănească »), pe care le împlinește
cu sîrguință: « Și-ndată luă lopata și mătura și-ncepu a-și ima mînule, cealea
ce orecînd mirosîia de mirosuri scumpe și de aromate. Și direapta cea de Hs.
tămăduită (O, minunată ți-i bărbățiia smereniii, Ioane !), aceaia o ima cu bale-
gile, și nu-i era greață, cinstitul ». Aceasta pînă cînd stărețului i se arată în
vis Maica Domnului, care îl mustră astfel:

Pentru ce ai astupat minunată fîntînă ca aceasta, carea izvoreaște de varsă apă bogată, apă de odihnă sufletelor, apă de dumnedzăiască beare și mai dulce decît ceaia ce-au izvorît în pustie? Lasă fîntîna să adape toată lumea, să împresure mările ereaselor și să le întoarcă în minunată dulceață! Că aceasta va să întreacă pre a lui David proroceasca ceatere și psăltire [sau] cobuz, cîntînd cîntece noaă lui Dumnedzău, mai presus de cîntecul lui Moisei, și decît giocul Mariei mai dulci și mai frumoase cîntece. Cătră potrivirea ceaterii lui ceii dulci și minunate vor fi nebăgate în samă cîntecele lui Orfei! Acesta sufleteasca cîntare și cerească va cînta, acesta cîntările herovimilor va închipui, acesta dirept va-nderepta întinsorile poruncilor credinței și va înfățișea toate strîmbăturile ereaselor și suciturile! [. . .]

Atunce de-aciia începu Ioan aceale de izvor de stride cîntări și de zăhar psălmodii, cu carile atîta au luminat svînta besearică, întru carea totdeauna viers curat de prăzniceani să aude. Că nu numai canoane și tropare în viersurile musichii și prepodobii au încheiat, ce încă și de praznice multe cuvinte la sărbători domnești și în pofală prea svintei Dumnedzău Născătoarei și altor svinți mulți, precum să văd în mănăstirile ceale împărătești a Sventagurii,

scrise de dascalii cei de demult, de să citesc la toate sărbătorile pînă astădzi.

Și încă și acea svîntă carte a încheiat a *Theologhiei* (carea, de-i voi dzîce de Dumnedzău șeruită leaspede, n-oi minți), întru carea au scris tainele și poruncile adevăratei noastre credințe, prescurtare minunată, și alte multe de treabă pentru ceale ce sînt de a cugetăcioase ș-a sîmțecioase prăvitură [sau] oglindeală, adecă socoteala lumii ceii nevădzute și ceii vădzute, care carte i-am pusu-i nume *Ceriul*, de vreame că străluceaște de lumineadză pre tot omul cu direapte răspunsuri *firișe* și *scripturatice* și *foarte meșterșugatece* (φύσικάις και γρἄφικάις και πολλα επιστήμωνικαις ἀποδειξεις). Atîta cît cine nu va cerca și nu va gusta să să-ndulcească de-atîta ceriustrăluminată, acela-i adevărat întunecat și ticălos. Și încă și lungi cuvinte au scris pentru închinăciunea svintelor icoane și alte de suflet folosîtoare poimate [sau] tvorenii, și verșuri au înșirat pururea fericitul, depreună cu svîntul Cosma, sufletescul său frate, pre carele-l avea în soție la toată truda și osteneala nevoinței și a dorului sufletesc. Și la toate scrisorile sale l-au avutu-l agiutoriu, acesta fericit Cosma lăsînd și el svintei besearici canoane și tropare înșirate bine și alcătuite.

BIBLIOTECA MUNICIPALA
MIHAIL SADOVEANU
SECȚIA. RELAȚII